UOT 336.71; 657

Rauf Əflatun oğlu NURİYEV
doktorant, Bakı Biznes Universiteti
email: rauf.nuriyev.1997@mail.ru
https://doi.org/10.30546/4.71.73001.2025.001.062

KOMMERSİYA BANKLARINDA DAXİLİ AUDİTİN METODİKASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – banklarda daxili auditin metodikasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın metodologiyası – sistemli yanaşma, təhlil və problemə dair müxtəlif mövqelərin ümumiləşdirilməsi.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – ölkəmizin bank sistemində daxili auditin təşkili və inkişaf etdirilməsi istiqamətində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələri – ayrı-ayrı tədqiqat mənbələrində mövcud olan yanaşmaların təhlili və araşdırılması vasitəsilə problemin həllinə yeni münasibət formalaşdırılmış, tədqiqatın əsas istiqaməti üzrə yeni metodika müəyyənləşdirilmişdir.

Açar sözlər: daxili nəzarət, daxili nəzarətin formaları, audit, bank auditi, daxili nəzarətin metodları, daxili nəzarətin səmərəliliyi.

Giriş

Dünya təcrübəsi göstərir ki, bank sistemlərinin fəaliyyətinin əsas vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilərin zəruri səviyyəsinin təmin edilməsi çoxsaylı amillərdən asılıdır. Həmin amillərdən biri də sistemdə daxili auditin düzgün təşkil olunmasından, onun səmərəli nəticələrə gətirib çıxaran parametrlərə malik olmasından ibarətdir.

Bank sistemlərinin fəaliyyət nəticələri göstərir ki, həm bütövlükdə sistemdə, həm də ayrı-ayrı banklarda onların fəaliyyət miqyaslarına və eləcə də spesifik xüsusiyyətlərinə cavab verən daxili nəzarət sisteminin mövcud olması müasir dövrün ən mühüm tələblərindən biridir. Bunu yaradan zərurət isə bank bazarında mövcud olan rəqabətin güclənməsindən, müştərilərlə münasibətdə daha etibarlı səviyyədə bank xidmətlərinə ehtiyac olmasından, likvidliyin yüksək səviyyədə olması tələbindən irəli gəlir.

Bank bazarının müasir inkişaf mərhələsində hər bir müştəri bank seçərkən diqqət ayırdığı mühüm məsələlər bankın etibarlılığı səviyyəsi, onun bazardakı mövqeyi və müştərilərlə qarşılıqlı münasibətlərin səviyyəsindən ibarətdir. Eyni zamanda bütövlükdə bank sisteminin, eləcə də ayrılıqda götürülmüş hər bir kredit təşkilatının yüksək səviyyədə təşkil olunması vacib şərt kimi mühüm rol oynayır.

Ayrı-ayrılıqda götürülmüş hər bir bankda və eləcə də bütövlükdə bank sistemində səmərəliliyin təmin edilməsi məqsədilə daxili nəzarətin audit vasitəsilə düzgün təşkili, idarə olunması bank menecmenti qarşısında duran ən mühüm məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Bu prosesin uğurla həyata keçirilməsi üçün operativ qaydada əldə edilən və eləcə də dəqiq, etibarlı hesabat məlumatları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir ki, bu da daxili audit vasitəsilə əldə olunur.

Bank auditi və onun əhəmiyyəti

Məlum olduğu kimi, bazaryönümlü iqtisadiyyat şəraitində bank bazarı infrastrukturunun ən zəruri və vacib elementlərindən biri də bank auditini həyata keçirən subyektlərdən ibarətdir. Auditor subyektləri digər nəzarət, tənzimləmə və yoxlama orqanları kimi ölkədə mövcud olan bank sisteminin normal fəaliyyət göstərməsi istiqamətində mühüm göstəricilərə nail olması üçün xüsusi fəaliyyətlə məşğuldurlar. Həmin göstəricilərə bank sisteminin likvidliyi, sistemin dayanıqlığının gücləndirilməsi, fəaliyyət istiqamətlərinin genişləndirilməsi, rəqabət qabiliyyətinin möhkəmləndi-

rilməsi, həmçinin sistemin beynəlxalq maliyyə kredit sisteminə inteqrasiyasının təmin edilməsi və s. aiddir.

Araşdırmalar göstərir ki, bank sistemi özünəməxsus xüsusiyyətlərinə görə iqtisadiyyatın digər struktur elementlərindən fərqlənir. Bu səbəbdən də bank auditi də digər sahələrin auditindən fərqlənir. Auditin bu sahəyə aid olan forması, yəni bank auditi bu sistemin struktur elementlərinin xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir.

İstənilən ölkədə formalaşan bank auditinin əsas özünəməxsus xüsusiyyətləri onun yaranma tarixi ilə, şəraiti ilə, qanunvericilik bazasının səviyyəsi ilə, onun tətbiqi mexanizmi ilə, fəaliyyətini tənzimləyən qayda və prinsipləri ilə xarakterizə edilir. Həm iqtisadiyyat, həm də bank sistemi inkişaf etdikcə, onların idarə edilməsində operativliyə ehtiyac artdıqca idarəetmə üçün dəqiq məlumatların əldə olunması və onların əhəmiyyətinin yüksəlməsi audit yoxlama-nəzarət sisteminin zəruriliyini daha da artırır.

Aparılan təhlillər göstərir ki, bazar iqtisadiyyatı münasibəti şəraitində bir çox hallarda mülkiyyətçilərin maraqları ilə, onların tabeçiliyində fəaliyyət göstərən uçot-hesabat işlərinin maraqlarının üst-üstə düşməməsi audit xidmətlərinə ehtiyacın bir daha gücləndirilməsinə səbəb olmuşdur.

İqtisadi mənbələrə əsaslanaraq demək olar ki, yoxlanılan iqtisadi subyektin xarakterindən asılı olaraq auditin bir sıra növləri vardır. Bunlardan biri də bank auditidir. Bank auditi ölkədə mövcud olan kredit təşkilatlarının auditidir. Ölkəmizdə qüvvədə olan “Auditor xidməti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nun 2-ci maddəsinə əsasən audit əmtəə istehsalı və satışı, xidmət göstərilməsi və iş görülməsi ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərində mühasibat uçotunun dəqiq və dürüst aparılmasının, mühasibat və maliyyə hesabatlarının müstəqil yoxlanılmasıdır [1, mad.2].

Elə həmin qanunun 3-cü maddəsində deyilir ki, auditor xidməti təsərrüfat subyektlərində müqavilə əsasında maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti sahəsində yoxlama, ekspertiza, təhlil aparmaq və yazılı rəy vermək, mühasibat uçotu qurmaq, hesabat göstəricilərinin dürüstlüyünü təsdiq etmək və auditorun peşə fəaliyyətinə (auditor təşkilatının nizamnamə məqsədlərinə) uyğun olaraq maliyyə-təsərrüfat münasibətləri sahəsində digər xidmətlər göstərməkdən ibarətdir [1, mad.3].

Qeyd olunanları nəzərə alaraq demək olar ki, bankların auditi kredit təşkilatlarında mühasibat uçotunun aparılması qaydalarına riayət olunmasının, aktiv və passsivlərin formalaşmasının, onlardan istifadənin, eləcə də təsərrüfat maliyyə əməliyyatlarının ölkə qanunvericiliyinə uyğunluğunun, bankın fəaliyyətinin maliyyə hesabatında əks olunmasının tamlığının, bütövlüyünün və dürüstlüyünün yoxlanılmasının ekspertizası kimi dəyərləndirilir.

Məhz buradan da bank auditinin məqsədi aydın olur. Onun məqsədi kredit təşkilatlarında aparılan mühasibat uçotunun dürüstlüyünün, doğruluğunun müəyyən edilməsi və bu təşkilatların apardığı maliyyə və təsərrüfat əməliyyatlarının ölkədə mövcud olan normativ aktlara uyğunlaşdırılmasıdır.

Bank auditinin əhəmiyyəti onun yerinə yetirdiyi funksiyalar əsasında müəyyən olunur. Bu funksiyalar arasında kredit təşkilatının maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili, aktiv və passivlərin formalaşması və strukturunun araşdırılması, aktiv əməliyyatların qiymətləndirilməsi, vəsaitlərin effektiv idarə olunmasının təhlili, likvidlik, ödəmə qabiliyyəti və kredit qabiliyyətinin analiz edilməsi mühüm yer tutur. Həmçinin, maliyyə nəticələrinin proqnozlaşdırılması, təşkilatın maliyyə fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması, dayanıqlıq və likvidliyin yüksəldilməsi üzrə tövsiyələrin hazırlanması, mühasibat uçotunun düzgün qurulması və təkmilləşdirilməsi, işçi heyətinin peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması, eləcə də maliyyə, vergi və bank qanunvericiliyinə dair məsləhətlərin təqdim edilməsi bu vəzifələrə daxildir.

Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi bütün kredit təşkilatlarının normal fəaliyyət göstərməsini, onların hər birinin, eləcə də bank sisteminin bütövlükdə ölkədə ümumi pul, kredit, depozit, investisiya və s. siyasətlərin aparılmasını təmin edir. Bu isə öz növbəsində bank auditinin əhəmiyyətini və getdikcə onun artan rolunu göstərir.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, bank auditinin əsas xüsusi əlamətlərini qeyd etmək mümkündür.

1. Bank auditinin mahiyyəti

Bank auditi, kommersiya banklarının maliyyə və əməliyyat fəaliyyətlərinin qanunvericiliyə, beynəlxalq standartlara və daxili qaydalara uyğunluğunu yoxlamaq məqsədini daşıyan müstəqil nəzarət formasıdır. Bu audit prosesi, bankın maliyyə hesabatlarının dəqiqliyini, aktiv və passivlərin idarəedilmə mexanizmlərini, risklərin idarə olunmasını və ümumilikdə bank idarəetməsinin keyfiyyətini qiymətləndirir. Bank auditi həm daxili, həm də xarici nəzarət prosesləri vasitəsilə həyata keçirilir və hər bir kommersiya bankında səmərəli idarəetmənin ayrılmaz hissəsi hesab olunur.

2. Bank auditinin əhəmiyyəti

Bank auditinin əsas əhəmiyyəti bankların maliyyə dayanıqlığını və etibarlılığını təmin etməkdir. Maliyyə və əməliyyatların şəffaf şəkildə aparılması, potensial risklərin erkən aşkarlanması və müştərilərin əmanətlərinin təhlükəsizliyinin qorunması bank auditinin ən vacib məqsədlərindəndir. Bundan əlavə, audit nəticələri, bankın səhmdarlarına və tənzimləyici qurumlara etibarlı məlumatların təqdim edilməsini təmin edir. Beləliklə, bank auditi həm bankın daxili strukturunun təkmilləşdirilməsində, həm də müştəri etibarının yüksəldilməsində mühüm rol oynayır.

3. Bank auditinin iqtisadi sistemdə rolu

Bank auditi təkcə bankların deyil, bütövlükdə iqtisadi sistemin dayanıqlılığını təmin edən əsas vasitələrdən biridir. Bank sektorunda yaranan hər hansı maliyyə pozuntusu və ya riskli əməliyyatlar ümumi iqtisadi sabitliyə ciddi təsir göstərə bilər. Audit bu cür halların qarşısını almaq, həmçinin bankların iqtisadiyyata töhfəsini artırmaq üçün istifadə olunan əsas mexanizmdir. Beləliklə, bank auditi həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə maliyyə bazarlarının sağlamlığının qorunmasına mühüm töhfə verir.

Banklarda auditor yoxlamasının xüsusiyyətləri

Respublikamızda mövcud olan auditor fəaliyyətinə dair standartın tələblərinə əsasən bu yoxlamalar aşağıdakı mərhələlərdən keçir:

- ilkin planlaşma və auditin aparılması imkan və zərurətinin müəyyənləşdirilməsi;
- aparılacaq auditin ümumi planının və proqramının tərtib olunması;
- yoxlama prosesinin aparılması;
- aparılmış auditin nəticələrinə dair auditor rəyinin hazırlanması.

Birinci mərhələ ilə əlaqədar olaraq auditor yoxlamasının aparılma imkanları və zərurəti müəyyən edilir, yoxlamanın aparılmasının nə dərəcədə əsaslı olduğu araşdırılır. Aparılacaq auditin təşkilati məsələləri razılaşdırılır. Auditin aparılması üçün müxtəlif mənbələrdən istifadə edirlər. Bu mənbələrə audtin aparılacağı bankların qeydiyyat tarixi, onun nizamnaməsi, fəaliyyət istiqamətləri, bankın strukturu, bank bazarında yeri, kapitalın strukturu, rentabellik səviyyəsi, mənfəətin formalaşdırılması və bölüşdürülməsi qaydası, ödəmə sistemi, daxili nəzarət sistemi, mühasibat hesabatları və s. aiddir. Bu göstəricilərin təhlilinin aparılması əsasında auditor yoxlamasının aparılması əsasında qərar verilir.

İkinci mərhələ ilə əlaqədar olaraq əvvəlcə aparılacaq auditin ümumi planı tərtib olunur. Ümumi planda təşkilatın adı və digər rekvizitləri, auditin əhatə edəcəyi dövr, onun həyata keçirilmə vaxtı, başlama və qurtarma vaxtı, faktiki əmək məsrəfi, planlaşdırılan işlərin növləri, hər bir iş növləri üzrə auditin icra müddəti əks etdirilir. Bu məsələdə nəzərə alınmalı mühüm parametrlərdən biri də auditin və onun keyfiyyətinin idarə olunması məsələsidir. Auditorların peşə səviyyəsinin nəzərə alınması şərti ilə auditor qrupunun formalaşdırılması, hər bir auditorun peşəkarlıq səviyyəsi əsas götürülməklə auditdə planlaşdırılan işlərin növləri üzrə onlara ayrı-ayrı sahələrin yoxlanmasının verilməsi, onların hər birinin öz vəzifə və funksiyalarının düzgün və keyfiyyətlə yerinə yetirilmələri üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi, işçi sənədlərin düzgün tərtib olunması üzərində nəzarət və eləcə də hər bir auditorun rəyinin nəzərə alınması auditin ümumi planına daxil olan məsələdir.

İkinci mərhələ ilə əlaqədar olan məsələlərdən biri də audit proqramının hazırlanmasıdır. Bu proqram özündə aparılacaq audit planını təcrübi olaraq reallaşdırmaq üçün zəruri olan bütün fəaliyyət prosedurlarını özündə birləşdirir. Öz mahiyyətinə görə bu sənəd auditi aparan qrup

üzvlərinin hər birinin fəaliyyət təlimatı rolunu oynayaraq, auditin keyfiyyəti üzərində nəzarət vasitəsi rolunu icra edir.

Əhatə etdiyi parametrləri nəzərə alaraq demək olar ki, audit proqramı aparılan yoxlamada auditorun yerinə yetirdiyi işlərin siyahısıdır. Yəni bu proqramda aparılacaq auditor yoxlamasında icra olunacaq prosedurların siyahısı əks etdirilir, hər bir auditorun mühasibat uçotunun hansı sahəsini və ya bölməsini yoxlaması və həmin bölmə üzrə proqramın hazırlanması göstərilir.

Audit prosesində proqramda dəyişiklik həyata keçirilə bilər. Belə hal mütləq ona əsaslar göstərilməklə sənədləşdirilməlidir. Bir qayda olaraq aparılan audit “Auditin planlaşdırılması” standartına uyğun olaraq tərtib olunur. Burada bölmələr üzrə audit prosedurlarının siyahısı, audit keçirilən dövr, auditorların iş sənədləri və s. əks etdirilir.

Auditor yoxlamasının üçüncü mərhələsi yoxlamanın aparılmasıdır. Mövcud qaydalara əsasən kredit təşkilatlarında auditin aparılmasının əsas obyekti həmin təşkilatın illik hesabatı və Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən edilən tələblərə uyğun mətbuatda dərc olunan hesabatdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında kredit təşkilatlarının auditi Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası Şurasının 16 sentyabr 2000-ci il tarixli 61/2 saylı qərarı ilə təsdiq olunmuş “Banklarda audit aparılmasına dair proqram” əsasında həyata keçirilir.

Qeyd edilən proqram Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının Auditor xidməti və onun metodiki təminat departamenti və auditin metodologiyası üzrə xüsusi komissiyası tərəfindən birgə beynəlxalq standartlara uyğun olaraq hazırlanmış və Mərkəzi Bankla razılaşdırılmışdır. Bu proqram 13 bölmədən ibarət olaraq bank fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə edir. Həmin bölmələr aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Maliyyə hesabatları;
2. Müştərilərə verilmiş kreditlər;
3. Müştəri hesabları;
4. Nağd pul və banklarda yerləşdirilmış vəsaitlər;
5. Qiymətli kağızlar və investisiyalar;
6. Gözlənilməyən hallar üzrə öhdəliklər;
7. Əsas vəsaitlər;
8. Xarici valyuta;
9. Sair aktivlər;
10. Sair passivlər;
11. Kapital;
12. Banklardan alınan depozitlər;
13. Banklara verilən depozitlər.

Müəyyən edilmiş qaydalara əsasən qeyd edilən hər bir bölmə üzrə ayrıca audit yoxlaması aparılır.

Auditor yoxlamasının nəticələrinə dair rəy hazırlanır. Bu, prosesin son mərhələsidir. Auditor rəyi kredit təşkilatının mühasibat hesabatının müəyyən edilən yoxlama dövrü üçün vəziyyətini əks etdirən rəsmi sənəddir. Bu sənədin bütün aspekt və parametrləri ölkənin bank sistemində mövcud olan qanunvericiliyə və normativ aktlara uyğun tərtib edilir. “Auditor rəyləri” adlı standarta əsasən aparılan audit nəticəsində tərtib edilən auditor rəyi aşağıdakı bölmələrdən ibarət olur:

1. Giriş
2. Yoxlamanın məzmunu
3. Təqdim edilən hesabatlara dair auditor rəyi
4. Auditor rəyinin tarixi
5. Auditor rəyinin təqdim olunması

Müəyyən olunmuş qaydalara əsasən auditor rəyi üç hissədən ibarət olur: 1) giriş; 2) analitik (təhlil); 3) nəticə. Rəyin əsas hissəsi analitik hissədir. Bu hissə “Yoxlamanın məzmunu” bölməsindən ibarət olub, tələblərə görə özündə aşağıdakıları əks etdirməlidir: aparılan auditin əhatə etdiyi sahələr, yoxlanmış filialların sayı, yoxlanılan istiqamətlər üzrə kredit təşkilatının fəaliyyətində

aşkar edilmiş əsaslı kənarlaşmalar və çatışmazlıqlar, hesabatların əsasını təşkil edən təsdiqedici materialların yoxlanılması üsulu, hesabatların hazırlanmasında istifadə edilən uçotun metodologiyası, maliyyə hesabatlarının hazırlanmasında tətbiq edilən uçotun prinsipləri.

Müəyyən edilmiş qaydalara əsasən rəyin nəticə hissəsi kredit təşkilatının mühasibat balansı, mənfəət və zərərlər haqqında hesabat da daxil olmaqla, illik hesabatın dürüstlüyünün təsdiq olunması haqqında auditorun rəyini əks etdirir.

Araşdırmalar göstərir ki, kredit təşkilatlarında auditin aparılmasının ən zəruri məsələlərindən biri bank auditinin metodiki məsələləridir.

Bank auditinin metodiki əsasları

İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində həm bank sistemləri, həm də ayrılıqda hər bir bank üçün ən vacib məsələlər likvidliyin qorunmasından, cari öhdəliklərin vaxtında icra edilməsindən, ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsindən, səmərəlilik səviyyəsinin yüksəldilməsindən və s. ibarətdir. Bu vəzifələrin yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsində daxili auditin rolu əvəzsizdir. Bu səviyyənin əldə olunması üçün audit nə qədər əvəzsizdirsə, burada ən mühüm parametrlərdən biri də auditin metodikasıdır. Bu istiqamətdə ən mühüm rol bankda daxili nəzarətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsindən asılıdır.

Qeyd olunan istiqamətlərdə tədbirlər əsasən üç istiqamətdə aparılmalıdır: 1) normativ tənzimləmə istiqamətində; 2) nəzarət və təqdim olunan hesabatlar sferasında; 3) banklar üzərinə oqyulmuş funksiyalar istiqamətində. Hər üç istiqamətdə aparılmalı olan, həyata keçirilməli tədbirlər bankda daxili nəzarətin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə xidmət etməklə yanaşı, bankın fəaliyyətinin əsas göstəricilərinin yüksəlməsini də təmin edirlər. Qeyd olunduğu kimi, birinci istiqamət normativ tənzimləmə istiqaməti adlanır. Bu istiqamətdə aparılan işlər daxili nəzarətin təşkili tələblərinə dəyişikliklərin əlavə olunmasından ibarət olmalıdır. Hər şeydən əvvəl təkcə bankın baş ofisində deyil, eləcə də onun filiallarında, şöbələrində, nümayəndəliklərində fəaliyyət göstərən daxili nəzarət xidməti əməkdaşlarının münasibətdə minimum tələbləri müəyyən edilməli, eləcə də bankın fəaliyyət istiqamətlərinə dair həyata keçirilən tematik yoxlamalar üzrə metodiki tövsiyələr hazırlanmalıdır.

Banklarda daxili nəzarətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi tədbirləri içərisində ikinci istiqamət nəzarət və təqdim edilən hesabatlar sferasında olmalıdır. Bu sahədə birinci dərəcəli məsələ nəzarət orqanlarının nəzarət funksiyalarına aid parametrlərin müəyyən olunmasıdır: 1) nəzarət orqanları arasında səlahiyyətlərin dəqiq sərhədlərinin müəyyən edilməsi; 2) nəzarətedici orqanlar arasında məlumat mübadiləsinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi. İkinci istiqamətdə həlli vacib olan məsələlər daxili nəzarətin vəziyyətini əks etdirən arayışa əlavə məlumatların daxil olunması ilə bağlıdır. Həmin məlumatlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Daxil olunmuş şikayətlərin sayı haqqında məlumat;
2. Həmin şikayətlər fəaliyyət istiqamətləri üzrə ayrılmış formada əks etdirilməlidir;
3. Daxil olmuş şikayətlərə baxılması nəticələri üzrə qəbul olunmuş qərarlar haqqında məlumat;
4. Baş vermiş bank risklərinin ölçüləri barədə məlumat. Kredit olaraq hüquqi, kredit əməliyyat, faiz, reputasiya riskləri barədə geniş və dəqiq məlumatlar;
5. Baş vermiş risklərin təkrar olunmaması üçün götürülmüş ölçülər, həyata keçirilmiş tədbirlər haqqında məlumat [4].

Banklarda daxili nəzarətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi tədbirləri içərisində üçüncü istiqamət banklar üzərinə qoyulmuş funksiyalarla bağlıdır. Bu istiqamətdə daxili nəzarətin həll edə biləcəyi iki mühüm məsələ vardır. Birincisi banklara xas olmayan funksiyaların onların üzərindən götürülməsi, ikincisi isə bankların üzərinə qoyulmuş dövlət funksiyalarının optimallaşdırılması.

2014-2015-ci illərdə ölkəmizin iqtisadiyyatında baş vermiş böhran göstərdi ki, bank sektorunun fəaliyyətinin makroiqtisadi göstəricilərinin səviyyəsi birbaşa ölkənin siyasi və iqtisadi həyatında baş verən dəyişikliklərin təsiri altında yerləşir. Həmin dövrdə bank sistemində dollarlaşma səviyyəsinin yüksəlməsi (həm depozit, həm də kredit əməliyyatlarında), müxtəlif xarakterli risklərin, xüsusən də əməliyyat və reputasiya risklərinin baş verməsi həmin dövrdə banklarda daxili və xarici

nəzarət sisteminin həyat qabiliyyətli olmadığını göstərdi. Məhz bu səbəbdən də bank sistemində baş vermiş kataklizmlər sistemin əsas fəaliyyət göstəricilərinin səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur. Dollarlaşma kredit portfelində 27%-dən 50%-ə, depozit portfelində isə 51%-dən 80%-ə yüksəlmiş, sistemdə məcmu kredit qoyuluşlarının məbləği 20 mlrd. manatdan 12 mlrd. manata enmişdir.

Baş vermiş böhranın nəticələrinin bank sistemində yaratdığı mənfi meyillərin aradan qaldırılması üçün dövlət tərəfindən makrosəviyyədə qərarlar qəbul olunması ilə yanaşı Mərkəzi Bank tərəfindən təqdim olunan banklarda daxili nəzarət sisteminin auditi sistemi də xüsusi rol oynamışdır.

Müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda banklarda daxili auditin metodikasının təkmilləşdirilməsinə dair rast gəlinən ən mühüm məsələlərdən biri də daxili nəzarətin forma və metodları üzrə təsnifləşdirilməsinin aparılmasıdır. Bu məsələyə dair müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Həmin yanaşmalar bir iqtisadi subyekt olaraq həm bankların, həm də bank sisteminin mahiyyətindən irəli gələn parametrləri özündə əks etdirərək daxili nəzarətin mahiyyətini əhatə edir. Araşdırılan məsələnin, yəni banklarda daxili nəzarətin mahiyyətinin vahid olmasına baxmayaraq onun forma və metodlarına yanaşmada çoxsaylı mövqelərə rast gəlinir [9, s. 91; 10, s.63].

Bank sistemlərinin fəaliyyət təcrübəsi göstərir ki, bəzən daxili nəzarətin təşkilinə dair qəbul olunmuş qərarlar qabaqlayıcı xarakter daşıyır, bu səbəbdən də onlara yanaşmada da müxtəlif mövqelərə rast gəlinir. Mövcud yanaşmaları nəzərə alaraq daxili nəzarətin forma və metodlarının aşağıdakı kimi təsnifləşdirilməsini təklif edirik:

Daxili nəzarətin formaları aşağıdakı əlamətlər üzrə təsnifləşdirilsin: 1) həll edilən vəzifələrin spesifikasından asılı olaraq; 2) nəzarət fəaliyyətinin icra olunması vaxtından asılı olaraq; 3) məlumatların mənbələrindən asılı olaraq; 4) həyata keçirilən nəzarətin davamlığından asılı olaraq [8, s.42].

Daxili nəzarət aşağıdakı metodlar vasitəsi ilə həyata keçirilsin: 1) qaydalara riayət olunmasının yoxlanması; 2) personalın şifahi və ya yazılı sorğusu; 3)avtomatlaşdırılmış (proqramlaşdırılmış) nəzarət; 4) müşahidə; 5) xidməti araşdırma.

Banklarda tətbiqi təklif edilən daxili nəzarətin forma və metodları özünəməxsus parametrləri ilə fərqlənərək bütün kredit təşkilatlarında tətbiq üçün yararlı olaraq rasional audit mühitinin yaranması hər bir bankın xarakterik xüsusiyyətlərinə cavab verərək prosesdə qarşıda duran vəzifələrin yerinə yetirilməsini reallaşdıra bilər.

Nəticə

Bankların və bank sistemlərinin mövcud olduğu bütün ölkələrdə bank fəaliyyətinin səmərəli nəticələrə nail olması ən vacib məsələ kimi qarşıda durur. Yüksək nəticələrə nail olunması isə bank sisteminin və eləcə də bankların fəaliyyətinə təsir edən çoxsaylı amillərin təsiri altında formalaşır. Bu amillər içərisində banklarda daxili auditin rolu yüksəkdir. Daxili nəzarətin tətbiq olunan forma və metodları ayrı-ayrılıqda mühüm müsbət meyillər yaradaraq qarşıda duran vəzifələrin uğurla yerinə yetirilməsini şərtləndirirlər.

Banklarda tətbiqi təklif edilən metodologiyanın istifadə olunması həyata keçirilən əməliyyatlara və onun nəticələrinə dərhal reaksiya verilməsinə, mənfi meyillərin vaxtında aşkar olunmasına, onları yaradan səbəblərin aradan qaldırılmasına uyğun şərait yaradır. Belə vəziyyət baş vermiş olan bank risklərinin ayrı-ayrı detallarının müəyyən edilməsini, personalın hər birinin hüquq və vəzifələrinin sərhədlərinin daha da dəqiqləşdirilməsini, aparılan bank əməliyyatlarının hər biri üzrə səlahiyyətlərin bölgüsünün müəyyən edilməsini, əməliyyatlara dair düzgün hesabatların verilməsini, hesablılığın keyfiyyətcə yeni mərhələyə qaldırılmasını şərtləndirir.

Daxili nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsinə elmi yanaşmanın tətbiq olunması bütövlükdə bank sisteminin, eləcə də ayrı-ayrı bankların dayanıqlığının yüksəlməsini, likvidliyinin zəruri səviyyədə olmasını, bankın aktiv və kapitalının rentabellik səviyyəsinin yüksəldilməsini, sistemdə rəqabətqabiliyyətliyin güclənməsini, risklərin minimallaşdırılmasını və s. təmin edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Auditor Xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 1994-cü il.
2. “Bank fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2004-cü il.
3. “Banklarda korporativ idarəetmə standartları”. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, 1999-cu il.
4. “Daxili Audit Standartları”. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı
5. “Banklarda daxili nəzarət və daxili auditin təşkili barədə qaydalar”. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. 1999-cu il.
6. Abbasov İ.M. “Audit” Dərslik. Bakı. 2007-ci il. səh 490.
7. Масловских П.С. Проверка и оценка операционного риска в коммерческом банке. /Актуальные вопросы бухгалтерского учета, налогообложения и анализа в современных условиях управление: сборник статей. Тюм.ГАСУ-М. Нефть и газ. 2018. Стр 170 (спец выпуск) – стр 87-92.
8. Масловских П.С. Внутренний контроль над состоянием операций в коммерческом банке. /РЖ Нефть, газ и бизнес /РГУ Нефти и газа имени И.М. Губкина – М.5 2019. Стр 41-45.
9. Головина Л.А., Поваляева О.В., Масловских П.С. Мировые банковские кризисы и методы их определения /Актуальные вопросы бухгалтерского учета, налогообложения и анализа современных и анализа современных условиях управления: сборник статей (Часть II) Тюм. ГАСУ. – М.:Нефть и газ. 2018. Стр 209 с – 89-98.
10. Головнина Л.А., Масловских П.С., Солтыкова О.С. Внутренный контроль и мониторинг в коммерческом банке /Монография – М.:МГИУ, 2019, 84 стр.
11. Novruzov V.T. “Azərbaycanda audit sisteminin islahat konsepsiyası” Maliyyə və uçot jurnalı – N3 – 4, 2000.
12. Дубков С.В. Международные стандарты банковского надзора /Банковский вестник/. Липень, 2022, 320 стр.

Рауф Афлатун оглы Нуриев,
докторант,
Бакинский Университет Бизнеса
email: rauf.nuriyev.1997@mail.ru

Совершенствование методики внутреннего аудита в коммерческих банках

Резюме

Цель исследования состоит в определении направлений совершенствования методики внутреннего аудита в банках.

Методология исследования – системный подход, анализ и обобщение различных точек зрения по данной проблеме.

Практическая значимость исследования – данное исследование может быть использовано для организации и развития внутреннего аудита в банковской системе нашей страны.

Результаты исследования – посредством анализа и изучения существующих подходов в различных источниках сформирован новый взгляд на решение проблемы, а также определена новая методика по основному направлению исследования.

Ключевые слова: внутренний контроль, формы внутреннего контроля, аудит, банковский аудит, методы внутреннего контроля, эффективность внутреннего контроля.

Rauf Aflatun Nuriyev
Ph.D Student, Baku Business University
email: rauf.nuriyev.1997@mail.ru

Improvement of internal audit methodology in commercial banks

Summary

The purpose of the research is to identify directions for improving the methodology of internal audit in banks.

The methodology of the research - a systematic approach, analysis, and synthesis of various perspectives on the problem were applied.

The practical importance of the research - this research can be used for organizing and developing internal audit in the banking system of our country.

The results of the research - through the analysis and examination of existing approaches in various sources, a new perspective on solving the problem has been formed, and a new methodology for the main research direction has been identified.

Key words: internal control, forms of internal control, audit, banking audit, methods of internal control, internal control efficiency.